

MÉHELY LAJOS EMLÉKEZETE

Horváth Csaba—Dr. Korsós Zoltán

ÖSSZEFOGLALÁS

125 éve született a XIX—XX. század fordulójának legjelentősebb magyar zoológusa, a hazai barlangbiológia egyik úttörője, Méhely Lajos (1862—1953). Materialista természetszemléletével és a biológiai jelenségeknek mindig mélyére ásó, az okokat nyomozó kutatásaival a darwini evolúciótan legharciasabb magyar szószólójának tekinthetjük. A Magyar Nemzeti Múzeum herpetológusaként és emlőskutatóként kiemelkedő munkássága több ponton is kapcsolódik a barlangok állatvilágának feltéréséhez. A denevérekről szóló monográfiája mellett négy, a barlangok izeltlábuival és más gerinctelenjeivel foglalkozó cikkében tárgyal új fajokat és világít rá az életmódbeli és származástani összefüggésekre.

A tudománytörténeti kutatás egyik feladata, hogy megemlékezzen kulturális életünk nagyjairól, felidézve emléküket és életpályájukat. Feltárja áldozatos küzdelemben folytatott munkájukat, mellyel kitűntek a hétköznapi emberek sorából, s ezzel tudatosan vagy tudattalanul hozzájárultak tudományos életünk haladásához és nemzetközi elismerést, tekintélyt szereztek.

Ilyen nagy egyéniség volt a hazai barlangbiológia egyik úttörője, Méhely Lajos zoológus, akit a XIX—XX. századi biológiatörténet nagyon összetett alakjaként tartunk számon.

Úgy érezzük, hogy Méhely Lajosról kevesen hallottak szpeleológusaink közül. A vélemények, amik a különböző információk alapján kialakulhattak, valószínűleg meglehetősen ellentmondásosak. Ez mindenekelőtt abból fakadhat, hogy az illető férfiú különböző területeken végzett egymással nemcsak hogy ellentmondó, de értéküket, helyes megítélésüket tekintve is élesen szembenálló tevékenységet: nevezetesen a zoológia területén rendkívül haladó, kimagasló kutatást, ugyanakkor a politika és a közélet porondján kifejezetten negatív, kortársai és az utókor által is jogosan elítélt munkásságot. Fontos, hogy e két különböző irány időben is többé-kevésbé jól elkülönül. Tévedéseinek gyökereit először egy 1916-os dolgozatában fedezhetjük fel, s bár ezután is vannak kiváló zoológiai tárgyú munkái, írásainak többsége a 20-as, 30-as évektől kezdve korának politikai, ideológiai áramába esik.

Írásunk Méhely Lajosnak kizárólag az állattani, ezen belül is elsősorban a barlangbiológiai tudományos tevékenységével foglalkozik, s nem tárgya az ő

politikai pályafutása. Véleményünk szerint ezt a két dolgot feltétlenül külön kell objektíven értékelni. Mindezek előrebocsátásával ajánljuk az olvasó figyelmébe megemlékezésünket.

*Méhely Lajos mint egyetemi tanár
Lajos Méhely as a university professor*

MAGYARORSZÁG DENEVÉREINEK

MONOGRAPHIÁJA.

IRTA

Kis-apjai MÉHELY LAJOS

A MAGYAR NEMZETI MŰGYŰJEMÉZET TITKÁSA, A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
A TERMÉNYISZÉRTESÉG TÁRSASÁGÁNA ELNÖKE, A KÖZOKTATÁSI TITKÁRSÁG ELNÖKE,
A HUNGÁRIKAI TUDOMÁNYOS ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERISÉG ELNÖKE,
A BUDAPESTI TUDOMÁNYEGYETEM NATURHISTÓRIAI MŰGYŰJEMÉZETÉNEK ELNÖKE
KÉSZÍTTÉ.

II. TÁBLÁN LII. ÉRTEKLETI RAJZZAL.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA TÁROGATÁSÁVAL KIADTA A MAGYAR
NEMZETI MŰZÉUM.

Méhely Lajos

BUDAPEST,

HORNVÁNKÓVY VIKTOR ÉS ÉS. ÉS KIR. LITVANI KÖNYVTYŐMŰHEJE
1896.

Egyik legjelentősebb munkájának címlapja
The cover of one of his most important works

Méhely Lajos 1862. augusztus 24-én a Zemplén megyei Bodrogkeszén (Kisfalud-Szőgi) született. Édesapja a gróf Dessewffy család zempléni, majd Sáros megyei birtokain volt tisztartó. Az ő szerető vezetése mellett otthon végezte az elemi iskola első három osztályát. A negyedik osztályt Kassán járta ki. Az első gimnáziumot Eperjesen végezte, s innen Lőcsére ment reáliskolába, ahol 1877-ben, még nem egészen 15 éves korában, letette az érettségi vizsgát. Már diákkorában kitűnt magyar nyelvi dolgozataival, s az ifjúsági önképzőkör főjegyzője is volt.

1880-ban Budapesten szerezte meg középiskolai tanári diplomáját. Ezután az akkori Műegyetem zoológia tanszékén Kriesch János professzor aszisztense lett. Tanársegédként az állatbontani gyakorlatokat vezette. Egyetemi teendői mellett szerkesztette a Méhészeti Lapokat. Sok előadást tartott a Méhészeti Egyesület havi estélyein. A Műegyetemen állatbontani preparátumokat is készített, melyekért a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium külön jutalomdíjban részesítette. Az 1885. évi Országos Kiállításon a házi méh bontanából kiállított mikroszkópi készítményeiért elnyerte a kiállítás nagy érmét és díszoklevelét. A Műegyetemen töltött 5 éves időszak, nyilvánvalóan főként Kriesch professzor hatásaként, Méhely egész életére befolyással volt. Ekkor lett a materialista természet-

szemlélet hirdetője, ekkor vált a nemcsak a felszínen mozgó jelenségeket leíró, hanem az életmegtalálások okait fáradhatatlanul kereső, a törvényszerűségek mélyére lehatoló zoológussá, aki szinte iskolát teremtett jellegzetes íráisaival.

A továbbiakban Trefort Ágoston miniszter ki-nevezte a brassói főreálisok tanárává. Tizenegy éves tanári működése alatt teljes erejével szolgált a magyar köznevelődés ügyét, és nagy odaadással foglalkozott tudományos búvárkodással is. A reáliskolának a semmiből teremtett természetrajzi gyűjteményt, amelyhez hasonló nem is volt az akkori Magyarországon. Munkássága közmegebecsüléssel találkozott a brassói társadalomban és tanári körökben, s nemcsak a magyar, hanem a szász szakemberek soraiban is.

1896-ban, főként kiemelkedő herpetológiai kutatásai nyomán a Magyar Nemzeti Múzeum Állattárába helyezték át „szolgálattételre”, mégpedig a múzeum kérésére. Brassóból való eltávolításával életének egyik nevezetes időszaka záródott le. Sikerekben gazdag évtized volt, az egész város a tenyérén hordozta, tanítványai szerették, tanártársai megbecsülték és tudományos munkássága külföldön nagy elismeréssel találkozott.

A Nemzeti Múzeum lett az intézmény, ahol a Méhely Lajos által annyira óhajtott oknyomozó állattani művelése kibontakozhatott. Az itteni környezet tovább lendítette tudományos pályafutását. A közel két évtizedes „múzeumi élet” alatt tudományos dolgozataiban a járt ösvényekről letérve mindig új utakat taposott önmagának és másoknak. Ez legtöbbször nem várt eredményekkel juttatotta fáradozását. Nem ismert nehézséget, melyet akarataival és szívós kitartásával legyőzni ne tudott volna. Ezek az egyéni jellemvonások magyarazzák meg azokat az eredményeket, amelyek Méhelynek lelki gyönyörűségeit szereztek, a tudományt gazdagították, és a magyar névnek külföldön dicsőségére váltak. Tudományos tevékenységének elismeréseként a legrangosabbak közé számító szakmai testületek, mint a londoni Királyi Zoológiai Társaság, a majnafrankfurti Senckenbergi Természetkutató Társaság, s végül a magdeburgi Természet tudományi Társulat tagjának választotta. 1899-ben, 37 éves korában — tehát aránylag fiatalon —, a Magyar Tudományos Akadémia is, méltányolva az ajánlók szerint is feltüntetett indokokat: „hazai és nemzetközi vonatkozásokban végzett s nagyon értékes munkásságát, valamint a külföld részéről irányában kifejezésre juttatott elismeréseket”, levelező tagjává választotta. 1915-ben a Budapesti Tudományegyetemen az általános zoológia és összehasonlító anatómia professzora lett.

Tárgra iránti rajongó szeretetéből adódott, hogy nagy koncepcióval, széles látókörrel megírt munkáit nagyfokú lelkiismeretességgel és kritikai szemmel jellemezte. Kötelésszerűen és kiméletlenül írtotta a szakirodalomban időnként felbujránzó „fattyúhajtasokat”. A mindig szigorú tárgyilagosságot élete második felében azonban ajánlatos módon felváltotta a sokszor személyeskedő hangnem. Az érzelmi szférájában bekövetkezett változás, amely korábbi

világos logikáját és éleslátását bizonyos vonatkozásban elhomályosította, s amely arra készítette, hogy a biológia törvényszerűségeit az emberi társadalomra is alkalmazza, és ezzel a természettudós számára általában oly veszélyes politikai pályára lépjen, minden bizonnyal az I. világháborút követő eseménysorozatok utáni bűnbakkeresési hadjárat számlájára írható. Méhely érzelmi világának és bizonyos politikai követelményeknek engedve a fajelmélet támogatója, magyarárója lett. 1931-ben személyes okok miatt visszalépett akadémiai tagságától, és ezután a tudományos élettől szinte teljesen visszavonult. A II. világháború utáni változások bekövetkeztével azonban számot kellett adnia cselekedeteiről, s így ismeretlen, nyomorúságos körülmények között, háborús bűnösneként hunyt el 1953-ban.

Méhely Lajos zoológiai szemléletmódja, amelyvel minden tudományos kérdést megközelített, különösen egyedülállónak és úttörő jellegűnek tekinthető, ha figyelembe vesszük a kortárs magyar és nemzetközi állattani helyzetét. Darwin tanai, a származástani szelekciós elmélete nem elfogadott elmélet, sokan a vezető tudósok közül alapjaiban megkérdőjelezték, túlhaladottnak tartják és elvetik. És ebben az időszakban lép fel Méhely a darwinizmus mellett. Teljes tudományos munkásságát az élőlények evolúcióját szabályozó törvényszerűségek funkcionális és morfogenetikai alapokon való kiderítésének szándéka hatja át. Az akkoriban divatos rengeteg hamis állásfoglalás, zavaros véleménynyilvánítás ellenére megszilárdul benne a felismerés, hogy a fajok keletkezésének kérdésében egyedül a darwinizmus a helyes és követendő magyarázat. E meggyőződését nem késik bátran hangoztatni, jó írói készségét igénybe véve, meglehetősen éles kritikai érzékét is kimutatva.

Elsőnek a herpetológia területén alkalmazta az újszerű, oknyomozó biológiai szemléletét. A két-éltűekkel és hüllőkkel foglalkozó monográfiái (Magyarország kurta kigyói", azaz viperái"; „Magyarország barna békái"; „A magyarországi farkos két-éltűek álczái", stb.) ma is kiemelkedő tudományos értékű, pontosságuk mellett első megközelítésben különösen a megragadó szépségű, nyugodtan mondhatjuk művészi értékű festett színes táblákkal tűnnek ki. Mindezeket sajátkezűleg készítette, és ha tudjuk, hogy e viszonylag kis területet tanulmányozó írásmunkák mellett Méhelynek elkészült egy hatalmas, Magyarország teljes herpetofaunáját felölelő, 39 színes táblát tartalmazó munkája („Herpetologia Hungarica"), amellyel 1897-ben megnyerte az Akadémia pályázatát, akkor csak sajnálhatjuk, hogy ezt a művet már nem forgathatjuk, ugyanis az I. világháború és az azt követő zavaros időszak alatt titokzatos körülmények között nyoma veszett.

A tudós Méhely Lajos azonban nemcsak a herpetológia területén végzett kiváló munkát. Sok közleménye jelent meg az emlősök témaköréből is, hasonló lelkiismeretességgel és tudományos éleslátással (pl. „Magyarország csikosegerei"; „A földi kutya fajai"). Ez az egyik pont, ahol kutatásai bekapcsolódnak a hazai barlangok biológiai feltárássá. A kevésbé ismert állatcsoportok feldolgozásának

Myotis myotis Bechst.

XII. Tábla.

Méhely rajzai denevérmonográfiájából

Méhely's drawings from his monograph on bats

sorozatában 1900-ban írta meg a „Magyarország denevéreinek monográfiáját", több mint 300 oldalon. Az alapos ismereteket nyújtó mű megírása előtt Méhely éveken át fáradságtalanul gyűjtött, múzeumokat látogatott, szakirodalmat tanulmányozott. Újonnan meghatározott — revidéalt — minden egyes frissen gyűjtött és régi múzeumi példányt, 20 fajt mutatva így ki az akkori Magyarország területéről. A két részből álló könyv — mely egyébként Méhely akadémiai székfoglalója is volt egyben — első felében általános áttekintést ad a denevérek anatómiájáról, életmódjáról és elterjedéséről, míg a második részben részletesen tárgyalja a fajokat, gondosan illusztrálva mondanivalóját. A munka értékét jól mutatja, hogy Herman Ottó recenziójában példaképpül állítja a magyar zoológusoknak a magyar állatvilág alaposabb megismeréséhez vezető úton. Méhely Lajos e nagy monográfiája mellett több kisebb cikkben is foglalkozik a magyar denevérekkel, összeállítva irodalmukat, névjegyzéküket is.

A másik szakterület, ahol Méhely munkássága szorosan kapcsolódik a barlangok élővilágához, az alsóbbrendű izeltlábúak kutatása. Négy ilyen

tárgyú cikke Magyarország barlangjaiban élő, újonnan fölfedezett vakrakkokkal és férgekkel foglalkozik. Az Abaligeti-barlangban talált fehér vak ászka (*Protelsonia hungarica*) ősi anatómiai bélyegei alapján „élő kövületnek” bizonyult. Legközlebbi rokona a franciaországi Jura-hegység barlangjaiban él. A *Niphargus* vakrakkokról szóló vastag tanulmányában olyan új morfológiai jellemzőkre hívta fel a figyelmet, melyek segítségével ennél a nehéz állatcsoportnál a megrekedt rendszerezés előtt új távlatok nyíltak. Ebben a cikkében, egy új faj (*Niphargus pater*) leírása mellett mindjárt le is vonta ezeknek a barlangi vizekben élő kis méretű felemáslábú vagy bolharákoknak (*Amphipoda*) a származástani kapcsolataira vonatkozó következtetéseit.

1927-ben megjelent cikkében („Új férgek és rákok a magyar faunában”) a Mecsek Kő-lyuk nevű barlangjából írt le új alakokat: két vízi laposféregfajt — planáriát —, egy bolharákot (*Niphargus molnari*), és végül a már említett *Protelsonia hungarica* víziászka egy új alfaját. Ebben az írásában is szembeötlik a morfológiai és anatómiai részletesség mellett a mindig a funkcióval való összefüggések feltárására, a jelenségek magyarázatra való törekvés. Egy másik figyelemre méltó dolog az, hogy szinte kivétel nélkül minden dolgot két nyelven, vagy legalábbis kimerítő német összefoglalóval adta közre; ezzel is biztosítva, hogy munkái mindig a nemzetközi tudományos vérkeringésbe való bekapcsolódásra készen álljanak.

Amint megemlékezésünkben is kitűnik, Méhely Lajos barlangbiológiai munkái, bár nem képviselnek túlságosan nagy mennyiséget, jelentőségüket tekintve mégsem elhanyagolhatóak. Az az új szemléletmód, melyet kutatási témáinak megközelítésekor alkalmazott, termékenyítően hatott a későbbi zoológusokra, és a barlangok élővilágát elemző dolgozatai alapján, a figyelem felkeltése mellett, méltó előfutára a későbbi magyar speleobiológiai kutatások olyan nemzetközi hírnevet szerző képviselőinek, mint Bokor Elemér, Gebhardt Antal vagy Dudich Endre.

Horváth Csaba
Természettudományi Múzeum
Tudománytörténeti Gyűjteménye
Budapest
Könyves Kálmán krt. 40.
1097

Dr. Korsós Zoltán
Természettudományi Múzeum
Állattára
Budapest
Baross u. 13.
1088

MÉHELY LAJOS BARLANGBIOLÓGIAI MUNKÁI

1900. Monographia Chiropterorum Hungariae — Magyarország denevéreinek monographiája (Monographie der Fledermäuse Ungarns). — Budapest, MNM—MTA, 372 p. + I—XI tábla.
1900. A magyarországi denevérek irodalma és névjegyzéke — *Akadémiai Értesítő*, 11(8): 355—372.
1909. A repülő állatokról — *Term. tud. Közlöny*, 41(485): 465—491.

1910. Ritka denevérek Budapest környékén — *Állatt. Közl.*, 9: 24—26.
1924. *Protelsonia hungarica*, nov. gen., n. sp. Ein blinder Isopoda aus Ungarn — *Zool. Anz., Leipzig*, 58(11—12): 353—357.
1925. Egy élő kövületről. (*Protelsonia hungarica*, nov. gen., n. sp., a magyar fauna egy vak rákja) — *Mat. és Term. tud. Ért.*, 41: 185—191.
1927. Új férgek és rákok a magyar faunában — Budapest, 19 p.
1941. A *Niphargus*-kutatás új utjai — Budapest, 36 p.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- DELY, O. GY. (1967): Die wissenschaftliche und literarische Tätigkeit von Ludwig Méhely auf dem Gebiete der Zoologie — *Vertebrata hung.*, 9(1—2): 21—64.
BOROS, I. & O. GY. DELY (1967): Einige Vertreter der ungarischen Zoologie an der Wende des 19—20. Jahrhunderts und die wissenschaftshistorische Bedeutung ihrer Tätigkeiten, I. Ludwig Méhely (1862—1952) — *Vertebrata hung.*, 9(1—2): 65—165.
HAZSLINSZKY T. (1980): Hetvenéves a szervezett magyar karszi- és barlangkutatás — *MTESZ, Budapest*, 89 p.
SZÉKYP. (1987): Élet az örök sötétség birodalmában. A barlang élővilága és ökológiája — *Természet Világa*, 118(10): 386—390.

IN MEMORIAM LAJOS MÉHELY

The most outstanding zoologist of the turn of the 19th and 20th centuries, Lajos Méhely (1862—1953), was also a pioneer of research into cave biota. With his materialist attitude to nature and deep-reaching investigations searching for explanations in biology, he is regarded one of the most militant exponent of Darwinian evolution theory. As a herpetologist and expert of mammals in the National Museum his life-work is outstanding and related in many points with the exploration of cave biota. In his 300-page monograph on bats he provided a general overview of the anatomy, life and distribution in Hungary of these animals, describing 20 species in detail and showing illustrations drawn by himself. In other four papers on the arthropodes and other invertebrates of caves he described new *Platyhelminthes*, *Isopoda* and *Amphipoda* species, throwing light on relationships in mode of life and genetics. Since the 1920s and 1930s he became involved in politics and ideology and in his papers moved away from the science of zoology. This, however, should not prevent us from appreciating him as a great forerunner of the later representatives of speleobiology (Elemér Bokor, Antal Gebhardt and Endre Dudich).